

Dušan NEČAK

AVSTRIJA. JUGOSLAVIJA. SLOVENIJA. SLOVENSKA NARODNA IDENTITETA SKOZI ČAS

V svojem referatu bi rad podal le nekaj misli, ki so se mi porodile ob proučevanju naslovne problematike. Nakazal bi rad tematsko polje našega raziskovalnega projekta in znanstvene delavnice. S svojimi formulacijami in citati iz del naših najvidnejših zgodovinarjev, proučevalcev te problematike želim vzbuditi znanstveno razpravo, ki naj prispeva k odpravi morebitnih zmot in nadgradi dosedanje vedenje o oblikovanju slovenske narodne identitete v preteklosti in sedanjosti.

Ena najpomembnejših značilnosti človekovega bivanja v družbi je zagotovo iskanje identitete. Ta seveda ni samo ena. Iščemo svojo stanovsko identiteto, svojo socialno identiteto, svojo religiozno identiteto, svojo kulturno identiteto, svojo civilizacijsko identiteto, svojo državno identiteto in seveda svojo narodno identiteto. V dogodkovno intenzivnih, kriznih in prelomnih zgodovinskih obdobjih se intenzivnost iskanja identitet povečuje. To še posebej velja za iskanje in potrjevanje narodne identitete.

Za Slovence je bilo iskanje in opredeljevanje narodne identitete v zgodovini še zlasti pomembno. Kot narodna skupnost so živeli v državah večjih sosednjih narodov in vedno znova so se morali boriti najmanj za narodno samobitnost, če že ne kar za preživetje. To dejstvo je zagotovo ena od najznačilnejših črt slovenske zgodovine. Zato je tudi razumljivo, da odnos do narodne identitete, ki se je mnogokrat kazal tudi kot odnos do polne narodne suverenosti kot vrha izpolnitve slovenskih nacionalnih hotenj, nekako travmatično spremlja sodobno zgodovino slovenskega človeka.

Ko smo Slovenci dobili suvereno državo se je odnos do narodne identitete močno izostril in mestoma celo prestopil mejo, ki loči realnost od želja. Samo z navdušenjem nad novo nastalo družbeno-politično situacijo in z njo povezano potrebo po čim globji narodni identifikaciji, je denimo mogoče razložiti tako vehementno zagovarjanje dela slovenske javnosti psevdoznanstvene takoimenovane "venetske teorije" o izvoru Slovencev. Očitno se nekaterim zdi, da bomo Slovenci, le če bomo našli svoje korenine v davni preteklosti in se potrdili kot avtohtoni prebivalci tega dela sveta, mogli stopiti ob bok drugim evropskim narodom oziroma morebiti celo dokazati svojo superiornost nad svojimi sosedi. Ne glede na vzgibe avtorjev in zagovornikov "venetske teorije" pa nam dogajanje okoli nje jasno kaže, kako pomembna in daljnosežna so tudi danes vprašanja povezana z narodno identiteto.

V zgodovini se je slovenska narodna identiteta kazala različno pač glede na zgodovinsko obdobje in državne okvire, v katerih so Slovenci živeli. Različno pa se kaže tudi če nanjo gledamo skozi dognanja različnih strok. Vprašanja: Kaj je slovenskega v likovni umetnosti ali glasbeni ustvarjalnosti na Slovenskem? Kaj, razen

jezika, opredeljuje literarno ustvarjanje kot slovensko in kakšen je odnos in vpliv literarnih ustvarjalcev na Slovenskem do/na slovenske(o) narodne(o) identitete(o)? V kakšni povezavi in sovisnosti sta slovenski jezik in slovenska narodna identiteta? Kakšni so psihološki vzgibi za narodno opredeljevanje? Kako vidimo sebe/samopodoba in druge/stereotipi skozi prizmo narodne identitete, ter zakaj ravno tako? so vprašanja, ki si jih je zagotovo že postavila večina Slovencev, še zlasti izobražencev. Odgovore na ta vprašanja je mogoče dati le v sintezi dognanj znatnosti o diahronih in sinhronih pojavih v narodovem življenju.

Če smo Slovenci postali moderen politični narod pred približno 150 leti, nekako od časa prvega narodnopolitičnega programa "Zedinjena Slovenija" leta 1848 dalje, se je popoln slovenska narodna identiteta izoblikovala v drugi polovici devetnajstega stoletja. Nastala je v času hudih nacionalnih bojov, ko se je slovenskemu narodnemu programu postavil po robu vsenemški nacionalni program. To je bil tako čas iskanja individualne slovenske narodne identitete, kot tudi čas nacionalne diferenciacije med prebivalstvom na Slovenskem.

Glavna kohezijska sila pri nastanku slovenskega naroda in utrjevanju slovenske narodne identitete sta bila jezik in kultura in ne država, dinastija ali vera, kot pri mnogih drugih narodih. Kljub temu pa je tudi želja/zahteva po lastni državi karakterizirala pot k suvereni slovenski državi in potrjevanju narodne identitete. Nekateri raziskovalci in poznavalci te problematike iščejo dokaze zato že v spominu na prvo povsem samostojno slovansko kneževino Karantanijo. Bogo Grafenauer je naprimer o tem zapisal: "Spomin na Karantanijo kot samostojno slovensko državo je zvezan s spominom na obred ustoličevanja koroških vojvod na knežjem kamnu pri Krnskem gradu s slovenskim jezikom. To dvoje predstavlja Slovincem tisti nadomestek državnega prava, ki je jedro zgodovinske mitologije, ob kateri nastajajo poleg podlage kulture in jezika moderni evropski narodi, ki nimajo svoje države, kot je tudi Slovenci nismo imeli, ko smo se oblikovali v moderen narod. Tukaj v Karantaniji in v spominu na ustoličevanje je nadomestek za državno pravo in za našo zgodovinsko mitologijo, ob nastajanju nove slovenske skupnosti, ko smo jo poskušali spet obnoviti, dolgo časa v okviru habsburške monarhije v obliki posebne državotvorne enote, pozneje pa zunaj monarhije."¹

Pomen združevanja in narodne identifikacije okoli jezika se je v vsej širini pokazal šele v drugi polovici 18. stoletja npr. pri terezijanskem oblikovanju obvezne osnovne šole, ko je bilo prav z osnovnimi šolami, kjer so poučevali (tudi) v slovenskem jeziku, še jasneje razvidno slovensko etnično ozemlje. Zaradi nacionalnopolitičnega razvoja v Evropi v naslednjih stoletjih nikoli ni postalo ozemlje slovenske države, čeprav so bile takrat jezikovno-narodne meje na severu in na zahodu še zelo ostre, tako proti germanskemu kakor tudi proti romanskemu svetu. Osnovna šola v slovenskem jeziku je pomenila znatno pridobitev pri utrjevanju slovenske narodnostne enotnosti in identifikacije in je ustvarjala nove možnosti za slovensko narodno prebujenje. Na drugi strani pa je druga polovica 18. stoletja prinesla tudi zorenje zavesti, da so Slovenci poseben narod, da so med Slovani posebna etnična skupnost. To je čas začetka slovenskega narodnega gibanja, kate-

¹ Bogo Grafenauer, Janko Pleterski, Janko Prunk: Slovenska pot do osamosvojitve, Borec, revija za zgodovino, literaturo in antropologijo, 1992, str. 277.

rega temelj je bila slovenska narodna identifikacija, podobno kot pri drugih narodih v drugih habsburških deželah.²

Slovenska narodna identiteta, ki se je zgradila na jeziku, je v začetku 19. stoletja prinesla kulturni vzpon Slovencev, čeprav se slovenščina ni popolnoma zasedla v ustvarjanju slovenskih izobražencev. Utrjena je bila slovenska kulturna, ne pa še politična zavest, do katere pa ni bilo več daleč. V narodnopolitičnem programu "Zjedinjena Slovenija" izražena politična volja se ni takoj preoblikovala v vesplošno slovensko politično zavest. To se je zgodilo šele na volitvah 1867 in od tedaj ni nikoli več izginila. Slovenska narodna identiteta se je na ta način zaokrožila in okrepila s še eno pomembno kvalitativno komponentno: poleg jezikovne in kulturne, še s politično. Taborsko gibanje v letih 1868-1871, ki ga je sprožil program "Zedninjene Slovenije" je bilo zato nekakšen plebiscit za Zedinjeno Slovenijo, dvigalo je samozavest Slovencev in jih predstavljalo zunanjemu svetu. Slovenci so se začeli oblikovati v moderen politični narod in slovenska narodna identifikacija je odslej vsebovala tudi jasno oblikovane državopolitične cilje.

Politično zorenje slovenskega naroda pa je prineslo tudi zorenje v kulturnem pogledu, zorenje slovenske umetnosti in znanosti ter slovenskega političnega življenja.³

Kljub temu pa slovenski razvoj v tem času ni bil samo rožnat. Vasilij Melik sicer tudi ugotavlja, da so Slovenci v dobi monarhije izredno napredovali in postali pred prvo svetovno vojno povsem razvit narod z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, s povsem izoblikovanim jezikom, jasno politično voljo⁴ torej popolnoma narodno identificirani, vendar tudi zapiše: "Pogled Slovencev pred prvo svetovno vojno na lasten razvoj ni bil tako zadovoljen in veder... Nezadovoljstvo je zbudila slovenska politika, gospodarsko stanje, napredujoča germanizacija na Koroškem in Štajerskem, nevarnost nemškega imperializma. Iz teh zagat so iskali rešitve v jugoslovanstvu, ki je prevladalo v vseh treh tedanjih strankah in postalo glavna značilnost slovenske politične in kulturne misli. Poleg navdušenja za medsebojno spoznavanje, sodelovanje in podpiranje pa se je pokazala še značilna slovenska bolezen skrajnega pretiravanja, samoodrekanja in samoodpovedovanja: teorija, da smo vsi Jugoslovani en sam narod ali da moramo postati in bomo postali en sam narod, razglabljanja o delni ali popolni, takojšnji ali poznejši opustitvi slovenskega jezika in o prehodu na srbohrvaščino".⁵ Kljub komaj doseženi stopnji modernega političnega naroda je torej očitno, da so Slovenci ob koncu dvojne monarhije, doživeli tudi narodno identifikacijsko krizo, ki jo je sprožil neurejen politični status slovenskega naroda v habsburški monarhiji.

Nemoč uresničiti program "Zedninjene Slovenije", kot enega glavnih ciljev slovenske narodne identifikacije, je odločilno prispevalo k temu, da so Slovenci zapustili državne okvire, v katerih so postali narod. Predvsem zunanjim dejavnikom-

² Več o tem glej npr.: Vasilij Melik, Slovenci skozi čas, v Na pragu tretjega tisočletja, Mohorjeva družba, Celje 1987; isti..., Dušan Nečak, Pogled na slovensko pot do popolne suverenosti, Kulturnološki informativni zbornik, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1995, str. 61-78.

³ Ibid. op. 1 na strani 1

⁴ Vasilij Melik, Leto 1918 v slovenski zgodovini, ZČ Ljubljana 1988, št. 4, str. 526.

⁵ Melik, 1987, str. 24.

nevarnostim gre pripisati dejstvo, da se je ta osnovna identifikacijska želja morala skriti v širša, multinacionalna, državna povezovanja. Eno takih je bila ustanovitev Države SHS, v kateri je bila realizirana slovenska predstava o položaju slovenskega naroda in njegovi državi v danih okoliščinah, po razpadu dvojne monarhije. Vendar pa je z njo in še bolj s kasneje nastalo jugoslovansko državno tvorbo (Kraljevina SHS/Jugoslavija) prišlo do nekakšnega identifikacijskega šoka. Slovenci so se iz srednjeevropske, katoliško civilizacijsko/kulturne povezanosti, znašli v balkansko, pravoslavno/muslimanski skupnosti. Taka odločitev slovenske politične elite je bila zaradi opisanih zunanjih in notranjih okoliščin, ki realno niso dopuščale druge možnosti, zagotovo zavestna, vendar pa ji predstave o novi državi in novih narodnostih povezavah niso bile popolnoma jasne.

Jugoslovanska ideja, ki je produkt 19. stoletja, ni nastala predvsem kot želja živeti v skupnosti sorodnih narodov, temveč zlasti kot obramba južnoslovanskih balkanskih narodov pred ogrožujočim germanizacijskim, romanizacijskim, madžarizacijskim in osmanskim pritiskom. Ta ideja je nakazovala vsaki od majhnih nacionalnih eksistenc (slovenski, hrvaški, srbski) perspektivo in možnost razvoja, pri čemer ni predvidevala substituiranja oziroma izničenja nacionalne identifikacije (zavesti). Asimilacijska je postala jugoslovanska ideja takrat, ko se je pod njo skrila kakšna druga (nad)nacionalna ideja ((neo)ilirski, jugoslovansko integralistična ali srbska).⁶

Unitaristično usmerjeni del slovenskega liberalnega političnega tabora se je odločil za integralistično politično vizijo zato, da bi se zoperstavil klerikalnemu prilagajanju državnemu centralizmu in jo v nekem trenutku prignal do absurda. V pohorski izjavi JNS (1935) je bilo to najbolj jasno izraženo: "Srbi, Hrvati in Slovenci so v etničnem oziru en narod in v skladu s tem more edino prava jugoslovanska misel biti soliden temelj za napredek nacije in razvoj države. Narodno edinstvo je čustvo notranje, po usodi povzročene povezanosti Srbov, Hrvatov in Slovencev in prepričanje, da tvorimo vsi eno edinico, katere niti en del ne bi mogel živeti svobodno in neodvisno življenje ter izven celine razvijati svojih kulturnih in gospodarskih sposobnosti."⁷

Ostaja vprašanje, ali je prav to - težnja po izničenju narodne identifikacije - odločilno vplivalo na trdno vztrajanje pri slovenski narodni identiteti v prvi jugoslovanski državi, kljub močnim trendom centralnih oblasti in nekaterih slovenskih političnih usmeritev k stapljanju v nekakšno novo jugoslovansko nacijo. Slovencem je prva Jugoslavija prinesla boljši položaj, kot so ga imeli kdajkoli prej, še posebej na področju razvoja slovenske znanosti in kulture, kar je pomembno vplivalo na trdnost slovenske narodne identitete. Zato so se mogli Slovenci v tej državi dokončno konstituirati kot političen narod t. j. narod z lastnim državno-političnim konceptom. K utrjevanju slovenske narodne identitete pa sta nesporno prispevala še dva elementa. Prvi je bil hegemonistični pritisk srbskega nacionalizma, saj so "Srbi" zamenjali "Nemce" ali "Madžare" iz časov monarhije in s tem potisnili Slo-

⁶ Janko Pleterski, *Die Sozialistische Föderative Republik Jugoslawien. Ihre Entstehung und Verfassungsform*, *Czasopismo prawnohistoryczne*, Tom XXXII, Zesztyt 1, Warszawa 1980, str.267.

⁷ Janko Prunk, *Slovenski narodni programi*, Ljubljana 1986, str. 87; več o integralizmu slovenskih liberalcev glej tudi: Dušan Nečak, *Revija Nova Evropa in Slovenci*, ZČ, Ljubljana 1992, št.1, str. 93-108.

vence v ponovno boj za ohranitev narodne samobitnosti in za enakopraven ter suveren narodni položaj. Drugi pa je tragičnost slovenskega doživetja razkosanja slovenskega naroda med štiri države. To je Slovence sicer utrjevalo pri narodni identifikaciji, a obenem tudi oviralo, da bi že na začetku bivanja v jugoslovanski državi radikalneje postavili svoj narodni program. Položaj Slovencev, ki so ostali v drugih državah je bil namreč slabši od tistega, ki so ga imeli Slovenci v Jugoslaviji.

Z razkosanjem slovenskega etničnega ozemlja je postalo posebno problematično narodnostno istovetenje Slovencev, ki živijo kot pripadniki narodnih manjšin v sosednjih državah. Tu velja še posebej omeniti probleme narodne identitete pri Slovencih v Avstriji, kjer imamo opraviti s fenomenom dvojne identitete. Sočasno je namreč v Avstriji nastajala tudi avstrijska narodna identiteta oziroma se je rojevala avstrijska nacija. Če je nesporno priznavanje Slovencev v Avstriji k avstrijski državi (lojalnostno načelo), pa morebitno sprejemanje avstrijske narodne identitete prihaja navzkriž z že sprejeto slovensko narodno identifikacijo. Raziskovanje socijalnopsiholoških razsežnosti takšnega stanja se je komaj začelo.

Uničenje države, v kateri je živela večina Slovencev in genocidna naravnost nacifašističnega okupatorja je pomenila novo preizkušnjo pri ohranjanju in utrjevanju narodne identitete in to na obeh straneh takratne slovenske politične scene - na komunistični strani, ki se je odločila za odpor in na antikomunistični strani, ki je antikomunizem postavila pred boj zoper okupatorja. Značilno pa je, da sta se obe strani sicer borili za ohranitev slovenske narodne identitete in stremeli k uresničenju slovenskega narodnopolitičnega programa "Zedinjene Slovenije", vendar sta obe videli perspektivo pri uresničevanju teh ciljev spet v jugoslovanski državi. Le robne politične skupine in zgodovinske epizode iz tega časa nam ponujajo "samoslovensko" rešitev teh vprašanj. Je bila spet zunanja nevarnost tista, ki je določila pot?

Zadnjo Jugoslavijo so ustvarili komunisti. Na načelih, ki so bila sprejemljiva za vse jugoslovanske narode in teoretično niso stremela k krmitvi narodne identitete. Toda v praksi se je uresničila centralistična država. Ta je sicer dajala sestavnim enotam več avtonomije in suverenosti, kot so jo imele kdajkoli prej. Vendar je obenem bila to država ideologije, ki je narodno vprašanje kar nekaj časa potiskala v rotoparnico zgodovine. V dilemi razredno: nacionalno je država/komunistična partija dajala prednost razrednemu. Kljub temu so se Slovenci odločili za nacionalno in zadnja jugoslovanska država je tudi razpadla zaradi nerešenega narodnega vprašanja, zaradi trdne narodne identifikacije njenih sestavnih delov. Ves povojni čas se je stopnjevalo nezadovoljstvo Slovencev, vendar ne toliko zaradi oviranja narodne identifikacije, bolj zaradi nezadovoljivega statusa v drugi Jugoslaviji.

Ko je se po razmeroma trdih centralističnih časih in doslednem uresničevanju politike "zadnje ladje v konvoju" ter odločanju o vseh ključnih stvareh v Beogradu, sredi šestdesetih let začel proces decentralizacije in demokratizacije, so bili slovenski komunistični politiki med najbolj dejavnimi. Na Slovenskem je proces liberalizacije ekonomskega in političnega življenja vodil Stane Kavčič in mnogi so se identificirali z njegovo politiko, ker je bila ta usmerjena tudi k večji suverenosti slovenskega naroda. Čeprav je bila Kavčičeva liberalna politika v začetku sedemdesetih let zrušena in je zavladovala politična recesija, slovenske narodne identitete poslej ni mogoče več definirati samo kot priznavanje pripadnosti k narodu, temveč

vse bolj tudi kot boj za čim večjo samostojnost slovenskega naroda in zavzemanje za dosledno izvajanje načela konsenza pri odločitvah, ki so vitalno zadevali narodne interese. Slovensko zavzemanje za načelo popolne narodove suverenosti t. j. odgovornosti vsakega naroda za svojo usodo je prišlo v opreko z načelom omejene narodne suverenosti, s prenosom dela suverenih pravic naroda na zvezno državo, ki ga je zagovarjal predvsem srbski in prosrbski del skupne države. Ker ni bilo mogoče uskladiti ideje o reorganizaciji države, ki naj postane država suverenih narodov in naj se modernizira v smislu zahodnih demokracij - kar so zagovarjali Slovenci - z idejo o močni centralizirani državi, v kateri je najpomembnejše, da bodo živeli "vsi Srbi v eni državi", je bila tudi druga Jugoslavija obsojena na propad.

Samostojna Slovenija pomeni uresničitev narodovega hotenja utemeljenega v spoznanju, da v prejšnji državni povezavi ni bilo več mogoče vzdržati, ker je bila ogrožena narodna substanca. Slovenski narodni identifikaciji se je pridružila še slovenska državna identifikacija, ki pa ne zadeva več samo Slovencev. Državni okvir je prvič v zgodovini postala slovenska država, vendar v času, ko smo priče integrativnim, nadenacionalnim procesom in regionalnim povezovanjem ter je smisel nacionalnih držav že prešel zenit svoje pomembnosti. Čeprav slovenska narodna identiteta ni več ogrožena z enako zunanjo nevarnostjo, kot v preteklih stoletdesetih letih in ni več notranjepolitičnih groženj sinhronemu nacionalnemu razvoju Slovencev, se je ta ne samo še bolj utrdila, ampak dobila celo nekatere doslej prikrite oblike. Slovenci so se postavili v njim nepoznano vlogo državnega naroda, v državi popolnoma drugačnega tipa od prejšnje. Tako so lahko pričla pojavom svojega lastnega nacionalizma in razpeti med evropskim kozmopolitizmom ter slovenstvom odrivajo svoja zgodovinska spoznanja in izkušnje.

Namesto tradicionalnih, zgodovinskih oblik in dejavnikov vplivanja na slovensko narodno identiteto so Slovenci soočeni s hotenjem in možnostjo vstopa v združeno Evropo, ki jim pomeni neznan izziv in morda idealizirano podobo sožitja. Slovenska narodna identiteta se zdi na eni strani dokončno potrjena, na drugi strani pa se odpira popolnoma nova razsežnost razmerja med narodno identiteto in trendi evropske integracije.